

Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Mert ve Namert Tipi*

Soner Sağlam**

Öz

Şair ve yazarlar sözcüklere sözlük anlamlarının dışında yeni anlamlar katar. *Mert* ve *namert* de sözlük anlamlarına ilave olarak edebiyatımızda farklı anlamlar kazanmış ve sembol haline gelmiş kelimelerdendir. Özellikle Türkmen sahası şairleri iyi insan ile kötü insanın mukayesesini yaparken *mert* ve *namert* kelimelerinden sıkça yararlanmışlardır. Başta Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu olmak üzere birçok Türkmen şairi iyi insanın vasıflarını ve kötü insanın zaafalarını ortaya koyarken, düşüncelerini *mert* ve *namert* kelimeleri ile mısralara işlemiştir. Dolayısıyla bu kelimeler ile “ideal Türkmen tipini” ortaya koymuşlardır. Çalışmada, Mahtumkulu'nun şiir dünyasındaki *mert* ve *namert* tipinin vasıfları gösterilmiş ve bu kelimelerin bir sembol olarak kullanımı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Mert, namert, Mahtumkulu, Türkmen edebiyatı, sembol

* Bu yazı, Türkmenistanın Ilımlar Akademiyası Milli Golyazmalar Institutu'nun 14-16 Mayıs 2014 tarihleri arasında düzenlemiş olduğu “*Mahtumkulu Pıragı ve Umumadamzat Medeni Gimmatlıkları*” Adlı Halkara İlmı Maslahat” ta sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü – Denizli/Türkiye
soner.saglam@gmail.com

Giriş

Şair ve yazarlar, eserleri ile insana özgü bazı değer ve niteliklerin yerleşip kökleşmesi, toplumsal değerlerin benimsenmesi yolunda önemli roller oynamıştır. Üyesi oldukları topluma karşı taşıdıkları sosyal sorumluluk ile insanları, iyilik yapmaya çağırılmış, dürüst, çalışkan ve adaletli olmak vb. gibi iyi bir insanda bulunması gereken nitelikleri ortaya koymuşlardır. Dilimize Farsçadan giren “mert” ve namert” kelimeleri bazen temel anlamıyla bazen de temel anlamına ilave anlamlar eklenerek edebiyatımızda geniş bir kullanım alanı bulmuş, iyi insan ile kötü insanın mukayesesi yapılırken sembol olmuştur. Umay Günay,

Türk kültürünün ahlak anlayışının bütün çağlarda değişmeyen örnek insan tipi “mert yiğit; er yiğit” sıfatlarıyla isimlendirilen tiptir. Bu tipin en belirgin özelliği özü sözü bir, cesur, vefalı, sorumluluk sahibi, kıskançlık, öfke gibi olumsuz duygularını kontrol edebilen, yalan söylemeyen, ahlaki kabullere ve milli değerlere göre yaşayan insan tipidir. (Günay 1999: 191)

diyerek bu durumu ifade etmiştir. *Kamus-ı Türki*'de mert: “adam, insan, er, erkek, yiğit, cesur, hamiyetli, insanîyetli, mürüvvetli; namert ise “korkak, alçak, muhannes” anlamlarına gelmektedir (Sami 1992: 1323). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*'ta mert: “adam, insan, erkek, özü sözü doğru, yiğit”; namert de “korkak, alçak, kancık (kişi)” anlamlarında verilmiştir (Devellioğlu 2008: 619). *TDK Büyük Türkçe Sözlük*'te mert: “yiğit, sözünün eri, güvenilir (kimse), erkek; namert: “korkak, alçak, mert olmayan” anlamlarına gelmektedir (www.tdk.gov.tr). *Türkmen Dilinin Sözlüğü*'nde ise mert: “cesur, yürekli, gayretli, kahraman, dayanıklı, sabırlı, cesaretli, gözüpek”; namert de “gayretsiz, korkak, huysuz, kavgacı, şirret, gereksiz” anlamlarında verilmiştir (1962: 439, 465).

Atasözleri, bir milletin ortak düşünce, inanış ve tutumunu gösterir. Bu bağlamda Türkmen atasözlerine baktığımızda da mert ve namert kelimeleri ile kurulmuş birçok atasözünün olduğunu görmekteyiz. *Türkmen Halk Nakılları* adlı eserde *mert* ve *namert* kelimeleri ile kurulmuş yirmi sekiz tane atasözü vardır (Çarıyev 2005). Bunlardan bazıları şunlardır: “Geçme namart köprüsünden goy, aparsın suv seni, yatma tilki sayasında goy, aparsın yov seni.”, “Mert yigitler sufra yayar, at alar.”, “Mert serini berer, sırnı bermez.”, “Mert söveşde belli, dana — geñeşde.”, “Namart – bir özünü bilyär.”, “Namarda zar bolandan, gara derya gark bol.”, “Namart — aş üstünde, mert — iş üstünde.”, “Sahı berenini aytmaz, mert sözünden gaytmaz.”, “Yüvrük ata namart yigit

münüp bilmez.”, “Merde yalbarsaň peseler, namarda yalbarsaň eseler.”, “İş bar iş arasında, kebab çiş arasında, iyme namart nanını, galar diş arasında.”, “Merde bar, merde bar, göç-de, taze yurda bar, «dok» diyip, tilkâ barandan, aç-da bolsa gurda bar (Çarıyev 2005: 66, 299, 389, 423, 424, 432, 433). (“Geçme namert köprüsünden bırak, aparsın su seni; yatma tilki gölgesinde bırak, aparsın düşman seni.”, “Mert yiğitler sofraya yayar, at alır.”, “Mert serini verir, sırrını vermez.”, “Mert savaşta belli, akıllı istişarede.”, “Namert, bir kendini bilir.”, “Namerde ağlayacağına, kara deryaya gark ol.”, “Namert, aş üstünde; mert, iş üstünde.”, “Cömert verdiği söylemez, mert sözünden dönmez.”, “Yörük ata namert yiğit binemez.”, “Merde yalvarsan alçak gönüllü olur, namerde yalvarsan böbürlenir.”, “İş var iş arasında, kebab şiş arasında / Yeme namert ekmeğini, kalır diş arasında.”, “Merde var, merde var, göç de, yeni yurda var / «Tok» deyip, tilkiye varmaktansa, aç da olsa kurda var.”)

Dede Korkut Kitabı'nda da mert ve namert kelimelerine rastlamaktayız. Dede Korkut, eserin mukaddime kısmında iyi bir ata, ancak mert kişinin binmeyi hak ettiğini söyler. Yine iyi bir kılıcı mert yiğidin kullanması gerektiğini şöyle ifade eder: “Dede korkut bir dahı soylamış: Sarp yorır-iken kazılık ata namerd yiğit bine bilmez, bininçe binmese yig. Çalup keser öz kılıcı muhannetler çalınça çalmasa yig.” (Ergin 1997: 74). Burada *at* ve *silah* gibi Türk medeniyetinin iki önemli kültürel değerinin mertlik kavramı ile olan ilişkisi ortaya konulmaktadır. Buna göre mert olmayan yiğit ne iyi bir atı ne de iyi bir kılıcı hak etmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki bu görüş, “Yörük ata namert yiğit binemez.” Türkmen atasözünde de karşımıza çıkmaktadır. Yine benzer bir söyleyişi Mahtumkulu'nda da görmekteyiz. Şair *Kere Döndü* adlı şiirinde kendi yaşadığı devrin sosyal düzenini eleştirirken, Türkmenler için çok kıymetli olan, kahramanlığın ve mertliğin sembolü *bedev*¹ atın, namertlerin elinde eşeğe döndüğünü söyler:

<i>İllerde yok zerre gayrat,</i>	İllerde yok zerre gayret,
<i>Veyran boldu köp imarat,</i>	Viran oldu çok imaret,
<i>Nergiz gözli ol bedev at,</i>	Nergiz gözli bedev at,
<i>Namart golda hara döndi.”</i>	Namert elde eşeğe döndü.

(Aşırov 2013: 182)

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda, Boğaç Han'ı babasına kötüleyip, baba ile oğulun arasını açan kırk yiğit için “O kırk namert...” (Ergin 1997: 87) ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla burada namert kelimesi; yalancı, fitne ve fesat

çıkaran kişi anlamında kullanılmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü üzere “mert” ve “namert” kelimeleri edebiyatımızda özel bir kullanım özelliğine sahip olmuş, örnek insan tipi “mert” ile, olumsuz insan tipi de “namert” kelimesi ile özdeşleşmiştir.

Mert ve namert tipinin işlendiği örneklerin sıklığı bu iki tipin Türklerin kültürel belleklerinde yer alan önemli hatırlama figürlerinden olduklarını gösterir. Milletlerin kültürel bellekleri insan belleğinin dış boyutudur. Bu belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süreyle muhafaza edileceğini toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirler. Milletlere, tarihteki konumları ve dünya algıları hakkında ipuçları veren kültürel bellek, değişikliklere ayak uydurarak her dönem yeniden kurulur. Hiçbir bellek geçmiş, olduğu gibi koruyamaz, ancak grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi vardır. Kültürel belleğin yaşayabilmesi için her seferinde hatırlama figürlerine ihtiyaç hisseder. Kültürel bellek için gerçek değil hatırlanan önemlidir. Geçmişle bağlantı kurularak hatırlayan grubun kimliği temellendirilir. Grup, tarihini hatırlayarak ve kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur (Assmann 2015: 27- 61).

Türk tarihinde ve kültüründe kültürel bellek aracılığıyla evrilerek aktarılan birçok değer yer alır. Bu değerler yaşatılarak ve korunarak Türk millî kimliği oluşturulur. Tıpkı alp tipi gibi mert ve namert tipleri, onları oluşturan özellikler ve aktarımlarında örneklendirildikleri tiplerle Türklerin kültürel belleklerinde birer hatırlama figürlerine dönüşmüşlerdir. Bu tipler her dönem yeni şartlara göre tekrar kurgulanarak aktarılırlar ve döneme uygun hale getirilirler. Mahtumkulu'nun eserlerinde de kendi dönemine ait olarak mert ve namert bir tip ve hatırlama figürü olarak kullanımlarına örnek birçok şiir yer alır.

1. Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Mert ve Namert Tipi

Türkmen edebiyatının büyük şairi Mahtumkulu'nun 1724-1807 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir. Babası Dövletmemmet Azadı (1700-1760) 18. yüzyıl Türkmen edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biridir. Mahtumkulu'nun yaşadığı ve eserler yazdığı 18. yüzyıl Türkmenlerin büyük sıkıntılar çektiği bir dönemdir. Ülkede merkezi bir otoritenin olmayışı, beylerin başına buyruk hareket etmeleri, Türkmen boylarının sürekli birbirleriyle savaş içerisinde olması ve sosyal adaletsizlikler bu sıkıntıların başlıca nedenleridir. Mahtumkulu, yaşadığı dönemin toplumsal sıkıntılarına ilgisiz kalmayan, Türkmen

halkına yol göstermeye ve umut vermeye çalışan bir şairdir. Mahtumkulu'nun şiirleri Türkmen hayatının her yönünü kapsamaktadır. Türkmen birliği, Türkmen ruhu ve şuuru, din ve tasavvuf, iyi insan ile kötü insanın mukayesesi, sosyal adalet, sevgi, kötü alışkanlıklar, eğitim, yardımlaşma, nasihat gibi konular Mahtumkulu'nun şiirlerinde en çok öne çıkan temalardır.

Mahtumkulu, birçok şiirinde iyi insan ile kötü insanın mukayesesine geniş yer vererek *ideal Türkmen tipini* ortaya koymaya çalışır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde iyi insan mert, kötü insan ise namert olarak dile getirilir. Şair, bu tarz şiirlerinde iyi insanın üstün vasıflarını, kötü insanın zaafalarını ortaya koyar. Mahtumkulu'na göre mert insan öncelikle kelimenin manasına uygun olarak cesur, kavgadan korkmayan kişidir (Biray 1992: 20-21). Mert insan ayrıca yardımsever, güvenilir, adaletli, sır saklayan, misafire önem veren, çalışkan, halkına ve yurduna faydalı olan kişidir. Namert ise korkak, kavgadan kaçan, riyakâr, güvenilmez, tembel, yurduna ve halkına yararı dokunmayan ve muhannes kişidir.

Mahtumkulu'nun şiirlerindeki mert ve namert tipinin özelliklerini şu alt başlıklar altında ele alabiliriz:

1. 1. Cömertlik ve cimrilik: Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemin (18. Yüzyıl) Türkmenler için oldukça sıkıntılı günler olduğunu ifade etmiştik. Türkmen boylarının birbirine üstünlük kurma mücadeleleri ülkede iç karışıklığa neden olmuş; bunun yanında ülkeye yapılan dış saldırılara da zemin hazırlamıştır. Bu durumdan faydalanan İran şahları, Afganistan ve Buhara emirleri Türkmenistan topraklarına sürekli saldırılar düzenlemiştir. İşte bu savaş ortamı – iç karışıklıklar ve dış saldırılar - yüzünden halk çok zor şartlar altında hayatını sürdürmüştür.

Sosyal adaletsizliğin had safhada olduğu bu dönemde zengin ve yoksul kesim arasında gelir dengesizliği de çok yüksektir. Şiirleri ile yaşadığı dönemin sorunlarına değinen ve bunlara çözüm arayan Mahtumkulu, bunun için zekât ve sadaka gibi kavramları sıkça vurgulamıştır. Bu bakımdan Mahtumkulu'nun şiirlerinde oluşturmaya çalıştığı “ideal Türkmen tipi” ne göre mert kişi; cömert, kendini mal hırsına kaptırmayan, paraya itibar etmeyen, elindeki ihtiyaç sahipleri ile paylaşmasını bilen kişidir. Namertler ise tam tersine cimri, tamahkâr, paraya düşkün, mal mülk için kavgâ çıkararak, Karun gibi gözü doymaz kişilerdir:

*“Mağtımğulı, görüp duşman tagnasın, Mahtumkulu, görüp düşman
Mert oldur, şat tuta gamdan sınasın, süngüsünü,
Yer yüzi doldurmaz gözün hanasın, Mert odur, şat tuta gamdan
Karun kimin gaznañ neçe ken bolsa.” Yeryüzü doldurmaz gözün hanesini,
Karun gibi nice hazinen olsa.*

(Aşırov 2013: 452)

*“Namart goş üstünde harlar, Namert mal başında kükrer,
Öter, aş üstünde gürler, Geçer, aş başında gürler,
Söveş gurup, gülc parlar, Savaş kurup, kılıç sallar,
Cıza urulmagan yerde.” Mızrak vurulmayan yerde.*

(Aşırov 2013: 283)

Cömertlik ve cimrilik, Mahtumkulu'nun üzerinde en çok durduğu temalardandır. Çünkü şairin yaşadığı dönemdeki en büyük sorunlardan biri sosyal adaletsizliktir. Toplumdaki gelir dengesizliği, zengininin çok zengin fakirin çok fakir olması toplumsal huzurun teşekkülüne de büyük zarar vermektedir. Bunun farkında olan Mahtumkulu, birçok şiirinde yoksul ve kimsesizlere yardım etmeleri hususunda zenginlere öğütler de verir. Dolayısıyla Mahtumkulu'nun çizdiği “ideal Türkmen tipi”ne göre mert kişi; elindeki misafiriyle, eşi dostuyla paylaşan, gözü tok, kendini dünya malına kaptırmamış kişidir. Namert ise tamahkâr, gözü doymayan, dünya malına hırsla bağlı olan kişidir:

*“Kamil koç yiğitler hakkını iymez, Kamil koç yiğitler hakkını yemez
Dünya malın versen, namartlar doymaz,” Dünya malını versen, namertler
doymaz.*

(Aşırov 2013: 405)

Türkmen kültüründe misafir oldukça önemlidir. Ev sahibi, misafirini en iyi şekilde ağırlar ve ona hürmette, saygıda kusur etmemeye çalışır. *Dede Kor-kut Kitabı'nda* erkek evladı olmadığı için Kara Otağa gönderilen Dirse Han, karşılaştığı bu muamele karşısında ilk olarak şu soruyu sorar: “Bayındır Han benim ne eksikliğüm gördi, kılıcumdan mı gördi, suframdan-mı gördi?” (Ergin 2003: 78-79) Bu sorudan anlaşıldığı üzere misafirlilik, cömertlik, misafire iyi davranma ve kahramanlık Oğuzlar için oldukça önemli kavramlardır. Türkmen atasözlerinde de misafire verilen değeri görmemiz mümkündür:

“Mihman atandan ulı.”, “Mihman geler işikden, rızkı geler deşikden.”, “Öy yaraşığı çağa; supra yaraşığı mihman.” (Çarıyev 2005: 344-345). (Misafir atandan uludur.”, “Misafir gelir eşikten, rızkı gelir deşikten.”, “Eve yakışan çocuk, sofraya yakışan misafir.”)

Şiirlerinde ideal Türkmen tipini ortaya koymaya çalışan Mahtumkulu, “Mert yiğitler sofraya yarar, at alır.” Türkmen atasözünde olduğu gibi mert kişinin sofraya yarararak cömert olduğunu, misafirine hürmet gösterdiğini; ancak namertlerin cimri olduklarından misafir istemediğini ve onu görünce gizlendiğini söyler:

“Mert çıkar mihmana güler yüz bilen, Mert çıkar misafire güler yüz ile,
Namart özün gizler, mihman yoluksa.” Namert kendini gizler, konuk görünce.

(Aşırov 2013: 463)

Dünya malına gönlünü kaptıran namertlerin tek derdi malına mal katmak, zenginliğini arttırmaktır. Bu hırsıyla elindekini paylaşmaz, misafir de kabul etmez. Misafirini güler yüzle karşılayan mertlerin aksine o, bin bir türlü bahaneyle misafirden kurtulmaya çalışır:

“Namart gezdi, mala özün yar eylep, Namert gezdi, mala kendin yâr edip,
Mihman alabilmez, barın bar eylep.” Misafir alamaz, varın var edip,
(Aşırov 2013: 25)

“Balıkçılar aydar: “Saldan doyum yok”, Balıkçılar söyler: “Saldan doyum yok.”

Namart mihman görse diyer: “Öyüm yok”, Namert misafir görse der: “Evim yok”

Bil, insan ogluna maldan doyum yok, Bil, insanoğluna maldan doyum yok,

Yağsı geyip, yene iymek bileni.” Güzel giyinip, yemek içmek ile.
(Aşırov 2013: 17)

Misafire iyi davranmanın mert kişinin vasıflarından olduğunu söyleyen şairlerden biri de on dokuzuncu yüzyıl Türkmen şairi Zelili'dir. Şair, misafir ağırlamanın mert adamın vasıflarından biri olduğunu, gelen düşmanı olsa bile mert kişinin ona hizmette kusur etmeyeceğini belirtir. Namert adamın karakterinde ise misafir görünce kaçmak vardır:

*“Mert hızzat eder düşmana,
Muhannesler dostdan kaçar;
Gelse görünmez mihmana,
Gizlener, bir hasdan kaçar.*

Mert hizmet eder düşmana,
Namertler dosttan kaçar,
Gelse, görünmez misafire,
Gizlenir, bir delikten kaçar.

(Övezgeldiyev 1982: 151)

Misafir ağırlamanın ve sır saklamanın mert kişinin vasıflarından olduğunu söyleyen diğer bir şair de 19. asır Türkmen edebiyatının temsilcilerinden Seydilla Seydi'dir:

*“Mihman saklamak bir merdin işidir,
Oña ten bermedik akmak kişidir,
Sır saklayan adam mähek daşıdır,
Çopan-çoluk özge narsäni bilmez.”*

Misafir etmek bir merdin işidir,
Buna inanmayan ahmak kişidir,
Sır saklayan adam mihenk taşıdır,
Çoban çoluk başka nesneyi bilmez.

(Geldiyev 1997: 575)

18. yüzyıl Azerbaycan sahası Âşık edebiyatının güçlü temsilcilerinden Hasta Kasım da namertlerin misafir istemediğini şöyle dile getirir:

“Dolanmayın, heç namerdin evine:

Gözü çihar, bir konağı görünce.” (ekitap.kulturturizm.gov.tr)

19. yüzyıl Daşoğuz bölgesi Türkmen şairlerinden Aşıkı, mert kişinin aç bile olsa yardımseverlikten vazgeçmeyeceğini ancak; namertlerin misafir sevmediği gibi, hiç kimsenin müşkülünü de gidermediklerini söyler. Şair, bu nedenle aynı “Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni.” Türkmen atasözünde olduğu gibi, namertlerden yardım istemeyin diyerek ikaz eder:

“Mertten, aç da olsa, beklenen çıkar,

Namert, mihman görse, görünmez bıkar,

Varsan işini yapmaz, hatırın ykar,

Dileyip de, yüzün görme, efendim.” (ekitap.kulturturizm.gov.tr)

1. 2. Yardımseverlik: İyi insan olmanın şartı, başkalarına iyilik yapmayı ve yardımcı olmayı ilke haline getirmekle mümkündür. Bu nedenle ideal insanın en önemli özelliklerinden biri de yardımsever olmasıdır. Mahtumkulu da şiirlerinde insanlara yardım etmeyi, eşine dostuna yardımcı olmayı nasihat etmiştir. Ona göre mert kişi; çevresine yardımcı olan, kendinden yardım

isteyenleri geri çevirmeyen kişidir. Namertler ise işten kaçan, kimseye yararı dokunmayanlardır:

“Dostı garip düşse, mertler mecnundur,” Dostu garip düşse, mertler mecnundur,

(Aşırov 2013, C. 2: 18)

“Gedi namart gitse, hizmet bitirmez,” Gidi namert gitse, bir iş bitirmez,

(Aşırov 2013, C. 1: 496)

*“Mert yigit bolsun gardaşın,
Bolmasa, hiç galmaz başın,”*

(Aşırov 2013: 102)

Mert yiğit olsun kardeşin,
Olmazsa, hiç dik olmaz başın,

Nasıl ki kurt ile koyunun kardeş olması mümkün değilse, namertten de dostluk beklenmez:

*“Goyna gardaş bolmaz gurtan,
Dileg etme her namartdan,”*

(Aşırov 2013: 284)

Koyuna kardeş olmaz kurttan,
Dilek dileme her namertten.

Mahtumkulu *Meydan Yoluksa* adlı şiirinde, yüz namerdin bir merdin yerini tutmayacağını; yurdun derdini, sıkıntısını mertlerin çektiğini söyler:

Yüz namart yerini tutmaz bir merdin,

*Mert çeker tesibin ilin – yuvurduñ,
Bitiren işin, gör, gedi namardın –
Ceñdir diyip gaçar duman yoluksa.*

(Aşırov 2013: 463)

Yüz namert yerini tutmaz bir merdin,

Mert çeker derdini il ile yurdun,
Bitirdiği işi gör, gidi namerdin,
Cenk tir deyip kaçar dumana rastlasa.

Yine bir yerde sıkıntı varsa, yardım gerekiyorsa, orada namertleri göremezsin:

*“Dilim uzun, kaldım dertte,
Ne akıl hûş kaldı serde,
Endişe olan yerlerde,
Yüreklenip, nâmart yatmaz.”*

(Aşırov 2013: 326)

Dilim uzun, kaldım dertte,
Ne akıl ne fikir kaldı serde,
Endişe olan yerlerde
Cesaretlenip, namert yatmaz.

Birçok Türkmen şairi, Türkmenlerin kahramanlığını, cesaretini ve mertliğini anlatırken bir benzetme unsuru olarak deveyi kullanmıştır. Bu benzetmeler sırasında asil erkek deve anlamına gelen *iner* kelimesi -metinlerde kelime başındaki *i*'nin düşmesiyle *ner-* öne çıkmıştır. Dolayısıyla *ner*, mertliğin, güçlü kuvvetli olmanın, cesaret ve kahramanlığın sembolü olmuştur. 19. yüzyıl Türkmen şairlerinden Seydilla Seydi de namertlerin hiçbir işi bitiremediğini söylerken, onların mertlik sembolü olan at ile deveye (*ner*) bile düzgünce binemediklerini ifade eder:

“Başarsan mert ile barış,
Namertlerden bitmez her iş,
Neri gidiş, atı yarış,
Uzak menzil harap eder.” (Geldiyev 1997: 593)

Mahtumkulu'nun oluşturduğu edebî geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olan Zelili, aynı zamanda Mahtumkulu'nun da yeğenidir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde olduğu gibi Zelili'nin de şiirlerinde iyi insanın nitelikleri mert, kötülerinki ise namert kavramıyla anlatılmıştır. Zelili, mert kişinin akraba, yabancı demeden ihtiyacı olan insanlara yardım etmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir.

<i>Mert bolsan, yakına-yada,</i>	Mert isen, yakına yabancıya,
<i>Barabar bol, et imdada,</i>	Yanlarında ol, yetiş imdada,
<i>Yolgaçılar teriñ suvda,</i>	Yolcular derin sularda,
<i>Kä “nav, taymıl, sal” diyp ağlar.</i>	“Gemi, kayık, sal” deyip ağlar.

(Övezgeldiyev 1982: 164)

1. 3. Cesur ve yiğit olmak: *Mert* kelimesinin edebiyatımızda en çok cesur ve yiğit anlamlarıyla kullanıldığını görmekteyiz. Türklerin yaşamında her zaman çok önemli olan bu kavramların en güzel tezahürünü destan kahramanlarımızda görebiliriz. İslamiyet öncesi ve sonrası destanlarımızda alp ve gazi tipi olarak karşımıza çıkan destan kahramanlarının en önemli özelliği cesur olmaları, ülkesi ve halkı için korkusuzca savaşmalarıdır. Bu bağlamda Köroğlu'nun Türkmen varyantındaki şu ifadeye bakabiliriz: “ -Dost geneşte (sohbette), at yarışta, mert savaşta, derler. Onlar gibi ekmek düşmanları yanımızda olacağına sizin gibi gerçek koç yiğitlerden biri olsa, o bana yeter.” (Ekici 2004: 185).

Köroğlu destanında olduğu gibi Mahtumkulu da mert kişinin savaş meydanında cesur ve yiğit; namertlerin ise korkak olduklarını belirtir. Bu nedenle mert yiğidin kıymeti savaş günü anlaşılır:

*“Namart ehli korkar, yokdur gayratı,
Söveş bolsa, hara dönermiş atı...”*

Namert ehli korkar, yoktur gayreti,
Savaş olsa, eşeğe dönermiş atı.

(Aşırov 2013: 58)

*“Söveş günü mert yigidiñ,
İlde gımmatı bellidir.”*

Savaş günü mert yiğidin,
Yurtta kıymeti bellidir.

(Aşırov 2013: 347)

*“Mert yigitler söveş günü çapılar,
Gök damardan gırmız ganlar sepiler,
Polat bil bükülüp, dızlar epiler,
Er gocalıp, ol kuvvatdan ayrılrsa.”*

Mert yiğitler savaş günü koşturur,
Gök² damardan kızıl kanlar saçılır,
Çelik bel eğilir, dizler bükülür,
Er kocayıp, o kuvvetten ayrılrsa.

(Aşırov 2013: 38)

Yukarıdaki mısralarda dile getirildiği gibi korkusuz yiğitlerle savaşa gidilirse kimsenin gözü arkada kalmaz. Mahtumkulu, savaşa mert yiğitler ile çıkarsan, endişen olmaz der:

*“Çın erlerde galmaz arman,
Dövüş kılsa mert bileni.
Hicran bağıtm kıldı veyran,
İlim bilen, yurt bileni.”*

Has yiğitlerin gözü arkada kalmaz,
Dövüşse mert ile birlikte.
Hicran, bahtımı etti viran,
Memleket ile yurt ile.

(Aşırov 2013: 330)

*“Mert yigitler geçer serden,
Al meydanda dövüş bile.”*

Mert yiğitler geçer baştan,
Al meydanda dövüş ile.

(Aşırov 2013: 178)

Benzer bir söyleyişi Anadolu sahasının saz şairlerinden olan Âşık Ömer'de de görmekteyiz. 17. yüzyıl Türk Halk edebiyatının asker şairlerinden olan Âşık Ömer, savaş meydanının mert yiğitler için düğün bayram yeri; namertler içinse ceza yeri olduğunu şöyle dile getirir:

*“Olunagelmıştır din için gaza,
Merde düğün bayram namerde ceza,
Asker-i İslam'a din için gaza,
Habil-ü Kabil'in macerasıdır.”* (Köprülü 2004: 258)

Anadolu sahasının 19. yüzyıl saz şairlerinden Âşık Şenlik (1850/3-1913) de yurdu savunmak için yapılan kavgada yiğitleri kılıç kuşanmaya davet eder. Cenk vaktinin, koç yiğitler için şan alma günü olduğunu belirten Âşık Şenlik, savaş zamanı namertlerin saklanacak yer aradıklarını söyler:

“Kavgâ günü namert sapa yer arar,
Er olan göğsünü düşmana gerer,
Cemi ervah bizden meydana girer,
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana.” (Sakaoğlu 1989: 193)

Türkmen şairi Zelili de savaş meydanındaki korkak namertleri *kulağı sarkık* eşeğe, cesur mertleri de *aslana* benzetir:

“Namart şonda yere döner, Güvşi salık hara döner, Goç yiğitler şire döner, Şol meydana sövesh bolsa.”	Namert o zaman yere döner, Kulağı sarkık eşeğe döner, Koç yiğitler aslana döner, O meydana savaş olsa.
--	---

(Övezgeldiyev 1982: 154)

Savaşta ve kavgada korkusuz olan mert yiğit, aynı zamanda düşmanına karşı da dürüştür. Onu, hile ile alt etmeyi bile düşünmez. Mahtumkulu'nun *Kesik Baş* adlı poemasında, Hz. Ali uyumakta olan devi öldürmeyi namertlik olarak kabul eder:

Alı aytdı: “Munı men öldürer men, Ukıda öldürsem namart bolar men, Enşalla dövün başın alar men”, Diyip oyatmaga bardy, dostlar hey.	Ali dedi: “Bunu ben öldürürüm, Uykuda öldürsem namert olurum, İnşallah devin başını alırım.” Deyip uyandırmaya çalıştı, dostlar hey.
---	---

(Aşırov 2013: 329-330)

1. 4. Sözünde Durmak, Dürüst ve Güvenilir Olmak: *Sözünde durmak:* verdiği sözü yerine getirmek, verdiği sözden dönmek, verdiği sözü tutmak, demektir (www.tdk.gov.tr). İyi bir insanın en büyük vasıflarında birisi, onun güvenilir olmasıdır. Sürekli yalan söyleyen, verdiği sözleri tutmayan kişiler, çevresindekilerin güvenlerini yitirirler; seilmeyen, daima kuşku ile bakılan biri olurlar. Mahtumkulu da güvenilir olmanın, sır saklamanın, verdiği sözü tutmanın mertliğin özelliklerinden olduğunu belirtir. Mahtumkulu, namus ve ar gibi değerlerin mert yiğitlerin gönlünde her zaman çok önemli olduğunu şöyle dile getirir:

“Mert gövnlünde dayım namıs-ar artar,” (Mert gönlünde daima namus, ar artar,)

(Aşırov 2013, C. 2: 266)

Namertler ise sır saklamayan, verdiği sözü tutmayan, insanı yarı yolda bırakan, güvenilirmez kişilerdir. Şair, bu nedenle namertlere sırrınızı söylemeyin ve onlarla yola çıkmayın diye nasihat eder:

Gedi namart gitse, hizmet bitirmez, Gidi namert gitse, bir iş bitirmez,
Gadırlı bilmen, mert bahasın yetirmez, Kıymet bilmez, merde değerini
vermez,
Bir sırını aytsañ, içde yatırılmaz, Bir sır versen, asla içinde tutmaz,
Sırdaş olma, irak eyle özünü. Sırdaş olma, uzakta tut kendini.

(Aşırov 2013, C. 1: 496)

“Zınhar bolmagın sırdaş, Zinhar olmayın sırdaş,
Garradar ol cıvan baş, Kocatır o cıvan baş,
Namarda bolsañ yoldaş, Namerde olsan yoldaş,
İlde pisatı gözler.” Yurtta fitneyi arar.

(Aşırov 2013, C. 1: 340)

“Goca yigit paslın çağlar, Yaşlı, yiğit faslını düşünür,
Bihuda ciğerin dağlar, Beyhude ciğerini dağlar,
Er yigitler dayım ağlar Er yiğitler daima ağlar,
Merde hemna bolmagınça Merde yoldaş olmadıkça.

(Aşırov 2013, C. 1: 373)

Azerbaycan sahasının 18. yüzyıl âşıklarından Hasta Kasım bir yedekli koşma-sında, namerde güvenerek iş yapılmamasını, yoksa zor durumda kalınacağını şöyle dile getirir:

“Kim cahanda aşık oldu avara,
Dolandı dünyanı, kaldı avara,
Aşık deyer avara,
Mecnun gezer avara,
Uyma namerd feline,
Seni koyar avara.” (ekitap.kulturturizm.gov.tr)

Mert kişinin önemli vasıflarından biri de yalan konuşmamasıdır. Mertler, doğru söz için canını bile verir. Yalan söz ise namertlerin işidir. Bu nedenle Mahtumkulu, yalan söyleme diyerek öğütte bulunur:

“Mert oğludur, ile yayar desterhan, Mert oğlu, yurda serer sofraya bezin.
Doğru söz üstünde berer şirin can, Doğru söz uğruna verir şirin can,
Ömrünü ötgerip diymesdir yalan, Ömrü boyunca hiç söylemez yalan,
Ceht eylep, yalan söz aydıdı bolma.” Gayret edip, yalan söyleyen olma.

(Aşırov 2013,C.1)

Âşık Elesger de mert yiğitlerin sözünün eri olduklarını belirtip, yiğitlerin verdikleri sözden asla dönmeyeceklerini dile getirir:

“Arif olan, gelin size söyleyim,
İgid sözü merd merdana yahşıdı,
İgid gerek dediyinden dönmesin,
Bi- ilgardan bir zanana yahşıdı.” (ekitap.kulturturizm.gov.tr)

1. 5. Çalışkan olmak: İyi bir insanın özelliklerinden biri de çalışkan olmaktır. Tembel kişi hem kendine hem de ailesine ve çevresine zarar verir. Bu bakımdan Mahtumkulu da çalışkan ve gayretli olmayı, kendisine verilen işi bitirmeyi mertliğin vasıfları arasında saymıştır. Namertler ise tembel, işe yaramaz, faydasız ve işten kaçan kişilerdir. Mahtumkulu, bu durumu daha da anlaşılır kılmak için *pervane – ateş, civa – altın* ve *arı – bal* arasındaki ilişkiyi örnek gösterir. Şaire göre, pervanenin ateşe olan düşkünlüğü ile arının kışın yemek için bal yapması ve altının çamurdan ayrılıp ortaya çıkabilmesi için civanın gerekliliği ne kadar gerçekse; mert kişinin çalışkan ve gayretli oluşu ile namerdin tembelliği ve işe yaramazlığı da o kadar gerçektir:

“Mertden dileg eden namut övrülmez, Mertten bir şey dilesen boş çevirmez,
Namarda düşen iş, mälim, gayrılmaz, Namerde düşen iş, malumdur, bitmez.
Pervana ot görse, jan biyr, ayrılmaz, Pervane ateş görse, can verir, ayrılmaz.
Simap – gızıl tapsa, meges – bal tapsa.” Cıva altın bulsa, arı bal bulsa.

(Aşırov 2013, C. 1: 483)

Namartlar hem muhannesler – naçarlar, Namertlerle muhannesler,
çaresizdir,
Tagamñu iyp, işiñ bolsa gaçarlar, Yemek yiyip, iş olunca kaçarlar,
(Aşırov 2013, C. 1: 379)

Mahtumkulu *Baş Üstüne* adlı şiirinde adeta namert kişinin tanımını yapmıştır. Şaire göre namert sorumluluk almayan ve vazifeden kaçan riyakâr biridir:

Namart kimdir, biler bolsañ, Namert kimdir bilmiş ol ki
Ne diyseñ, diyir “Baş üstünde!” Ne desen, der “Baş üstüne!”
Azmayışın kılar bolsañ, İş buyurmak istesen sen,
Hiç tapılmaz iş üstünde. Hiç bulunmaz iş üstünde.
(Aşırov 2013, C. 1: 258)

Uygur şairi Lutpulla Mutellip (1922-1945) de mert kişinin akıllı ve çalışkan olduğunu, neyi ne zaman yapması gerektiğini bildiğini şöyle dile getirir:

“Mert bağven ğazañ qilmaydu vaqitsiz bağni, Mert (akıllı) bahçıvan sarart-
maz zamansız bağı,
Terbiyisiz suldurup gül – çiçeklerni.” İlgilenmeyip soldurarak gül ve
çiçekleri.

(Karaman 2011: 298)

1. 6. Kendini bilmek: Kendini bilen insan her açıdan kendini sorgulayabilen insandır. Kendini, olduğundan farklı göstermek kişinin acizliğinin bir göstergesidir. Bu davranış hem kişinin kendisine hem de çevresine zarar verir. Dolayısıyla, Mahtumkulu'nun şiirleri ile oluşturmaya çalıştığı ideal insanın önemli vasıflarından biri de kişinin kendini bilmesidir. Şair, *Dağ Sayar* adlı şiirinde insanların kendilerini olduklarından farklı göstermelerine kızar. En büyük marifetin kendini bilmek olduğunu söyleyen Mahtumkulu, bu soyut kavramı, somut örneklerle adeta insanların kafasına nakşeder.

Nadanam, zat bilmenem, Cahilim, bir şey bilmem,
Bir güneli gul menem, Ben bir günahkâr kulum,
Sirke aydar: “Bal menem”, Sirke söyler: “ben balım”,
Nebit özün yag sayar. Neft kendini yağ sayar.
Habar alsañ birevden, Haber alsan birinden,
Özün kem saymaz dövden, Kendini kem saymaz devden,

Öz yanından bedevden,
Eşek özün yeg sayar.

Dert çekenler dert biler,
Namart özün mert biler,
Tilki özün gurt biler,
Garsak özün seg sayar.

(Aşırov 2013, C.1: 292)

Kendince bedev attan,
Eşek özün yeğ sayar.

Dert çekenler dert bilir,
Namert özün mert bilir,
Tilki özün kurt bilir,
Garsak¹ kendini it sayar.

Yukarıdaki mısralarda gördüğümüz orijinal söyleyişler, Mahtumkulu'nun şairlik gücünün bir göstergesidir. Şair, burada olduğu gibi anlatılması güç pek çok soyut kavramı, kendi coğrafyasının kültürel unsurlarından temsiller getirerek ustalıklı anlatmıştır.

1. 7. İstişare etme, söz dinleme: İstişare etmek, akıl danışmak Türk İslam kültüründe oldukça önemlidir. Hz. Muhammet, her defasında istişarenin hayırlı olacağını vurgulamıştır. İnsanın her şeyi bilmesi mümkün değildir. “Akıl akıldan üstündür.”, “Danışan dağı aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış. ” Bin bilsen de bir bilene danış.” (www.tdk.gov.tr) atasözlerinde olduğu gibi, bir sorunla karşılaşıldığında çevresine danışarak iş yapmak kişinin yararına olacaktır. Bu danışma kültürü Türklerin kültürel belleklerinde önemli bir yere sahiptir. Türk devlet geleneğinin en temel hasletlerinden biri danışma/ istişare kültürünün yaygın olmasıdır. Hakanlar, hükümdarlar devleti Tanrının yarlığıyla yönetseler de her zaman danışma meclisleri ve danışmanlar bulundurmışlardır. Oğuz Kağan'ın yanındaki Uluğ Türük, Böğü Han'ın yanındaki aksakallı ihtiyar, Osman Bey'in yanındaki Şeyh Edebalı gibi bilgelerin Türk hafızasındaki değerleri, danışma kültürünü güçlendirir (Çelepi 2016: 75). Bu kültür Mahtumkulu'nun şiirlerine de yansır. Mahtumkulu'na göre mert kişi, neyi bilip neyi bilmediğinin farkında olan kişidir. Gerektiğinde akıl danışır, söz dinler. Ancak namertler nasihat almayı ve akıl danışmayı sevmez:

“*Namart maslahatı, geneşi sevmez,
Namardyn her işi ayandyr beyler.*”

Namert nasihati, danışmayı sevmez,
Namerdin her işi bellidir beyler.

(Aşırov 2013, C. 1: 405)

¹ Garsak: Çölde yaşayan kısa ayaklı, derisi kıymetli, tilki yavrusuna benzeyen küçük hayvan (Türkmen Dilinin Sözlüğü 1962: 151).

*“Namart söze gulak tutmaz,
Diýseň gitmez yör bileni.”*

Namert söze kulak vermez,
Desen gitmez yürü ile.

(Aşirov 2013, C. 1: 363)

1. 8. Görgülü olmak: Görgü kuralları, insanlar arası ilişkilerde benimsenmesi ve uyulması gereken kurallardır. İnsanların birlikte huzur içinde yaşayabilmeleri için görgü kurallarına titizlikle uymaları gerekir. Görgü kurallarına uymamak, ilişkilerin bozulmasına ve toplumsal değerlerin zarar görmesine neden olur. Mahtumkulu, yaşadığı dönemin toplumsal sorunlarını tenkit ettiği *Görgü Görülmeýen Yerde* adlı şiirinde, görgü ve terbiyenin olmadığı yerlerde namertlerin öne çıktığını söyler:

*“Izzat, hormat, sın etmegin,
Görüm görülmegen yerde.
Akıl bolan söz açarmı?
Nobat berilmegen yerde.*

İzzet, hürmet, beklemeýin,
Görgü olmayan yerde.
Akıllı olan konuşur mu?
Sıra verilmeyen yerde.

...

*Namart goş üstünde harlar,
Öter, aş üstünde gürler,
Söveş gurup, gılıç parlar,
Cıza urulmagan yerde.”*

Namert mal başında kükrer,
Geçer, aş başında gürler,
Savaş kurar, kılıç parlar,
Mızrak vurulmayan yerde.

(Aşirov 2013, C. 1: 283)

Görgü kurallarından biri de kişinin insanlarla olan ilişkilerinde belirli bir mesafe koymasındır. Bu aradaki mesafe kalkarsa “senli benli olmak³” ya da “laubali olmak⁴” denilen durum ortaya çıkar. Mahtumkulu’na göre herkesle senli benli olmak, yüz göz olmak namertlerin zaaflarından:

*“Bolsa özi mert yigit,
Her bir cayda yüz bolar.
Namartlar bilseñiz - it,
Her kese yüz-göz bolar.”*

Olsa özü mert yiğit,
Her bir yerde yüz olur.
Namertler bilseniz it gibi,
Herkesle yüz göz olur.

(Aşirov 2013, C. 1: 335)

1. 9. Geçimli olmak: Mahtumkulu, yaşadığı dönemin toplumsal sıkıntlarına ilgisiz kalmayan, Türkmen halkına yol göstermeye çalışan bir şairdir. 18. yüzyılda Türkmenlerin sıkıntılar yaşamasına neden olan dış tehditlerin ve boylar arasındaki iç çekişmelerin en önemli nedeni ise merkezî bir otoritenin bulun-

mayışıdır. Bunun farkında olan Mahtumkulu başta *Döker Bolduk Yaşımız* ve *Türkmenin* şiirleri olmak üzere, pek çok şiirinde *Türkmen birliği* konusunu ele almıştır. “Birlikten kuvvet doğar.” atasözünde olduğu gibi Mahtumkulu da dağınık boylar halinde yaşayan Türkmenlerin birlikte hareket etmeleri gerektiğinin farkındadır. Bu nedenle Mahtumkulu’na göre, mert olmanın bir özelliği de geçimli olmaktır. Geçimsiz, kavgacı ve çevresi ile uyumsuz olmak mert yiğide yakışmaz:

<i>“Bir bigayrat yigit ilde,</i>	Bir gayretsiz yiğit ilde,
<i>Bakır, tekep birlik eyler.</i>	Bakın kibirlilik taslar.
<i>Mert yigitler yaman ilde,</i>	Mert yiğitler kötü ilde,
<i>Başdan ağzı birlik eyler.”</i>	Baştan ağız birliği eyler.

(Aşırov 2013, C. 1: 369)

1. 10. Adaletli olmak: Mahtumkulu’nun şiirlerinde üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de adalet kavramıdır. Şair, yaşadığı dönemin olumsuzluklarını işlediği sosyal-tenkidi şiirlerinde özellikle beyleri, hanları, din görevlilerini, yerel yöneticileri adaletli olmadıkları için keskin bir dille eleştirir. Halkın içinde bulunduğu kötü durumun en büyük sorumlusu bu adaletsiz yöneticilerdir. Mahtumkulu, *Ahir Zaman Olunca* adlı şiirinde âlimlerin izzetten uzak, şahların da adaletsiz olduklarını şöyle dile getirir:

<i>“Âlimlerden gider izzat,</i>	Âlimlerden gider izzet,
<i>Şalardan gider adalat,</i>	Şahlardan gider adalet,
<i>Zulm artar sagat-sagat,</i>	Zulmü artar saat saat,
<i>Zamana ahır bolanda.”</i>	Ahir zaman olunca.

(Aşırov 2013, C. 2: 201)

Mahtumkulu’nun oluşturmaya çalıştığı ideal Türkmen tipinin en önemli özelliklerinden biri de adaletli olmak ve hakka riayet etmektir. Buna göre mert kişiler kimsenin hakkını yemez ve doğru olan neyse onu yapar. İster yönetici olsun, ister tüccar ya da çiftçi, helal kazanç için çalışırlar. Namertler ise iyiyi, kötüyü bilmez. Onlar için doğrunun ya da yanlışın önemi yoktur. Kendi menfaatine ne uygunsa ona göre hareket eder:

*“Kâmil koç yiğitler hakkını iymez,
Dünya malını versen, namartlar doymaz,”* Kâmil, koç yiğitler hakkını yemez,
Dünya malını versen, namertler
doymaz,

(Aşırov 2013, C. 1: 406)

*“Dinle sözüm, ner zarbını ner tanır,
Har bakan har tanır, mehek zer tanır,
Ey, yaranlar, er yigidi er tanır,
Namartlar yağsını, pisi nebilsin.”* Dinle sözüm, ner⁵ gücünü ner
tanır,
Eşeğe bakan eşeği tanır, mihenk
altını tanır,
Ey, yarenler, er yiğidi er tanır,
Namert iyiyi, kötüyü ne bilsin.

(Aşırov 2013, C. 1: 460-461)

Hem Mahtumkulu hem de babası Azadı, şiirlerinde Türkmen boylarının adil bir şah etrafında birleşmeleri gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Mahtumkulu'na göre yurdun başında mert bir han olmazsa, o ülke muhakkak dağılır. Dolayısıyla ülkenin birlik ve beraberlik içinde olması, başta adaletli ve mert bir yöneticinin olmasına bağlıdır.

*“... Ulu iller dagar, çaşar,
Mert erden hanı bolmasa.”* Yüce iller dağılır, şaşar,
Mert erden hanı olmasa.

(Aşırov 2013, C. 1: 322)

Yine ülkenin başında adaletli bir yönetici olursa, o ülke güçlü bir devlet olur:

*“Bakar boldum her yan, her yan,
Tartar boldum cebri-pığan,
Yurtda bolsa adil soltan,
Ağır dövleti bellidir.”* Bakar idim her yan her yan,
Çeker idim cevri ü figân,
Yurtda olsa âdil sultan,
Güçlü devleti bellidir.

(Aşırov 2013, C. 1: 348)

Bu başlıklar dışında Mahtumkulu, mert ve namert kelimelerini yaşadığı dönem sosyal düzenini eleştirirken de sıkça kullanmıştır. Şair, mertlere kıymet verilmediğinden şikâyet etmiş, namertlerin sözüne itibar edilmesini eleştirmiştir. Mahtumkulu, *Biçare* adlı şiirinde, yaşadığı devirdeki sosyal ve dinî konular hakkında eleştirilerde bulunur. Şair, din adamlarının Kura'n görmeden ulu pir olduklarını; gelip geçici olan bu dünya için insanların birbirine düştüklerini, mal ve altın hırsına kapıldıklarını; sorumsuz hanların elinde halkın

rezil olduğunu söyler. Ancak halkını uyarmayı da ihmal etmez. Onlara Sırat Köprüsü'nü hatırlatır. Er adama, gayretli olmak yakışır der. Ancak bozulan bu toplum yapısında, maalesef mertler de namert olmaya başlamıştır:

*“Başa bela tapılar,
Yüvrük atlar çapılar,
Gurhan görmən sopular,
Meñzepdir ulu pire.*

*Panı cahan yolunda,
Mal, tilla hıyalında,
Bigayrat han golunda,
Düşdi ilat zibire.*

...

*Diğerler: barmış Sırat,
Ere gerekdir gayrat,
Mertler bolupdır namart,
Golı barmazmış tire.”*

(Aşırov 2013, C. 1: 370-371)

Başa bela bulunur,
Yörük atlar sürülür,
Kur'an görmeyen sofular,
Dönmüşdür ulu pire.

Fâni cihan yolunda,
Mal, altın hayalinde,
Gayretsiz han elinde,
Düştü halk sıkıntıya.

Derler ki vardır Sırat,
Ere gerektir gayret,
Mertler olmuştur namert,
Eli varmazmış kılıca.

Şair, sosyal ve siyasi düzeni eleştirdiği *Namerdi Gözler* adlı şiirinde, hanların mert kişilere kıymet vermediğini, namertlere değer verdiğini belirtir:

*“Mert gadırın bilmez han,
İlde namardı gözler ...”*

(Aşırov 2013, C. 1: 339)

*Mert kıymetini bilmez han,
Yurtta namerdi kollar..*

Yine başka bir şiirinde, artık namertlerin sözünün geçtiğini söyleyen Mahtumkulu, burada kötüler mesken tutmuştur diyerek dönemin sosyal düzeninden şikâyet eder:

*“Müfti sözi – riya, namart – emindir, Müftü sözü, riya; namert, emindir,
Mesgen tutmuş munda yaman, yaranlar.” Mesken tutmuş burada kötü,
yârenler.*

(Aşırov 2013, C. 2: 85)

Mahtumkulu, şiirlerinde insan karakterini yansıtırken sıklıkla hayvanlardan yararlanmıştır. Şair, böylece hem anlatımına canlılık kazandırmış hem de somutlaştırma ile kavramların daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda da kaynağını tabiattan alan metaforlar ortaya çıkmıştır (Erdem 2012:

3). Mahtumkulu, yurt ve din uğrunda can veren mertler için “koç yiğit”, “aslan” ve “kurt”; namertler içinse “çakal”, “sinek” ve “tilki” benzetmelerini uygun görmüştür:

*“Mert yiğit mert yerden öner
Namert asılha mert bolmaz
Kurdun gözünde od yanar
Çakal-tilkiler kurt olmaz.”*

(Aşirov 2013, C. 1: 104)

Mert yiğit mert yerden tüerer,
Aslı namertten mert olmaz,
Kurdun gözünde ateş yanar,
Çakal, tilkiden kurt olmaz.

“Bin tilki yiğilsa, tek bir kurt olmaz,

Mertler daim sarhoş, canda dert olmaz,” Mertler daim sarhoş, canda dert olmaz.

(Aşirov 2013, C. 2: 16)

*“Ya, Yaradan, arzım bardır abniña,
Merdî-namart, namartları mert kıldıñ.
Dünye ıkbalını tutup goluña,
Her tilkiden gaplañ kıldıñ, gurt kıldıñ.”*

(Aşirov 2013, C. 2: 77)

Ey, Yaratan, arzım vardır tek sana,
Merdî namert, namertleri mert ettin,
Dünya ikbalini tutup elinde,
Her tilkiden kaplan ile kurt ettin.

“Mertler namart boldı, namart mert boldı,

Gurtlar peşe boldı, peşe gurt boldı.”

(Aşirov 2013, C. 1: 34)

Mertler namert oldu, namert mert oldu,
Kurtlar sinek oldu, sinek kurt oldu.

Sonuç

Bilindiği üzere sembol haline gelmiş olan kelimeler, ait olduğu toplumun kültürel değerlerinin de ifadesidir. Başta Mahtumkulu olmak üzere birçok Türkmen şairi, taşıdıkları sosyal sorumluluktan dolayı, üyesi oldukları topluma nasihat edip, yol göstermeye çalışırken, birtakım olumlu veya olumsuz kavramları ifade ederken *mert* ve *namert* kelimelerinden sıkça yararlanmışlardır. Bazen bu kelimelere, temel anlamı dışında ilave anlamlar da yüklemişlerdir. Bu bağlamda *mert* ve *namert* kelimeleri Türkmen edebiyatında *ideal insan tipinin* anlatımında sembol haline gelerek önemli bir vazife üstlenmiştir. Umay Günay'ın da belirttiği gibi bu kelimeler örnek insan ve olumsuz insan

tipinin adı olmuş, böylece edebiyatımızda mert ve namert tipi oluşmuştur. Mahtumkulu'nun şiirleri bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.

Sembol haline gelmiş olan kelimeler, *değerlerin* de ifadesi olduklarına göre, değerlerin ortak olup olmadıkları, sembol haline gelmiş olan kelimelerin ortak olup olmamasıyla rahatça anlaşılabilir. Gerek sözlü gerek yazılı edebiyatımızda *iyi* ile *kötünün* mukayesesi yapılırken *mert* ve *namert* kelimeleri, Türk kültürüne ait toplumsal değerlerin aktarımında önemli bir işlev görmüştür. Ayrıca Türkmenistan sahası dışından da örnekler verilmeye çalışılarak mert ve namert tipinin Türk dünyası edebiyatının müşterek ifade kalıplarından biri olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak bu başka bir yazı konusu olacağından örneklerin sayısı mümkün olduğunca az tutulmuştur.

Sonuç olarak Anadolu, Azerbaycan, Türkmen ve Uygur sahası şairlerinin *mert* ve *namert* kelimelerine yükledikleri anlamların büyük ölçüde ortak olduğunu da söyleyebiliriz. Bu ortaklık, doğrudan doğruya Türk dünyasının ortak belleğinin, bu coğrafyadaki insanların dünya görüşündeki ve değerlerindeki müşterekliğin bir tezahürüdür.

Açıklamalar

- ¹ Bedev: Binek ve yarış atı olarak kullanılan soyu asil at (*Türkmen Dilinin Sözlüğü* 1962: 83).
- ² Gök: Gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi.
- ³ Senli benli olmak: Aşırı ölçüde içten, teklifsiz olmak. (www.tdk.gov.tr)
- ⁴ Laubali olmak: Aşırı samimi veya teklifsizce davranmak. (www.tdk.gov.tr)
- ⁵ Ner: Soyu asil, kahramanlık sembolü deve.

Kaynaklar

- Assmann, Jan (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çev: Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Çelepi, Mehmet Surur (2016). "Anadolu'da Toplumsal Kimliğin İnşası ve Dede Korkut Boylarındaki Bireyin Tekâmülü". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25: 65-91.
- Devellioğlu, Ferit (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. 25. Baskı. Ankara: Akaydın Kitabevi.
- Ekici, Metin (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yay.
- Erdem, Melek (2012). "Mahtumkulu'nun Şiir Dünyasının Anlam Yönü". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9 (4): 72-81.

- Günay, Umay (1999). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Karaman, Ahmet (2011). *Lutpulla Mutellip'in Eserleri*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Köprülü, Fuat (2004). *Saz Şairleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Magtimgülü – Eserler Yığındısı I-II* (2013). Haz. Annagurban Aşirov. Türkmenistanın İlimler Akademiyası Milli Golyazmaları İnstitutu. Aşgabat: İlim Neşiryatı.
- Zelili Saylanan Eserler* (1982). Haz. M. Övezgeldiyev. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Sakaoğlu, Saim (1989). “Türk Saz Şiirine Genel Bir Bakış”. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı* III: 192-193.
- Sami, Şemsettin (1992). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Türkmen Dilinin Sözlüğü* (1962). Haz. M. Y. Hamzayev. Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademiyasının Neşiryatı.
- Türkmen Halk Nakılları* (2005). Haz. Mırat Çarıyev. Aşgabat: Türkmenistan'ın Milli Medeniyet «Miras» Merkezi.

İnternet Kaynakları:

- <http://www.tdk.gov.tr/> (E.T.02.07.2014)
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11743,asikipdf.pdf>. (E.T.05.06.2014)
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10904,xastaqasimpdf.pdf>. (E.T.05.06.2014)
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10920,asiqelesgerpdf.pdf>. (E.T.05.06.2014)
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11735,seyitnazaripdf.pdf>. (E.T.05.06.2014)

The Characteristics of the Mert and the Namert in the Poems by Mahtumkulu*

Soner Sağlam**

Abstract

Poet and authors ascribe new meanings to words different from their denotative meanings. The words *mert* and *namert* have also been attributed additional meanings to their existent denotative meanings in our literature. Especially the poets in Turkmen area have highly made use of these words while comparing the good and evil person. Just like the prominent Turkmen poet Mahtumkulu, a lot of Turkmen poets, while revealing the qualities of a good man and the weaknesses of an evil person, have put their ideas into lines using the words brave mert and namert. Therefore, they introduced the ideal Turkmen characteristics with these words. In the present study, the characteristics of the mert and namert in the poetic world of Mahtumkulu are presented and the use of these words symbolically is displayed.

Keywords

Mert, namert, craven, Mahtumkulu, Turkmen literature, symbol

* This study is an extended version of the declaration, named Halkara Ilmi Maslahat presented in the "Magtumulı Pıragı ve Umumadamzat Medeni Gımmatlıkları ", which was held between 14-16 May 2014 by Turkmenistan's Ilımlar Academy National Golyazmaslar Institute.

** Assist. Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Sciences And Letters, Department of Contemporary Turkish Languages and Literatures - Denizli / Turkey
soner.saglam@gmail.com

Характеристики мерт и намерт в поэзии Махтумкули*

Сонер Саглам**

Аннотация

Поэты и писатели наделяют слова новыми смыслами, обогащая их словарное значение. К таким словам относятся мерт и намерт, которые, используясь в литературных произведениях, обросли дополнительными значениями и приобрели символический смысл. Поэты туркменского ареала часто использовали понятия мерт и намерт при сравнительном описании плохих и хороших людей. В стихах многих туркменских поэтов, и прежде всего великого поэта Махтумкули, достоинства положительных героев и недостатки отрицательных персонажей описаны с использованием этих слов. С использованием этих понятий также выведен некий тип «идеального туркмена». В статье показано использование характеристик мерт и намерт в поэтическом мире Махтумкули и рассмотрена символическая нагрузка данных понятий.

Ключевые слова

мерт, намерт, Махтумкули, туркменская литература, символ

* Данная статья представляет собой доработанный доклад, представленный на конференции «Махтумкули Фраги и общечеловеческие культурные ценности», 14-16 мая 2014 г., Институт рукописей Академии наук Туркменистана.

** ст. преп. д-р., Университет Памуккале, Факультет наук и искусств, отделение современных тюркских языков и литератур. – Денизли/Турция
soner.saglam@gmail.com